

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРАВОВОЇ АКТИВНОСТІ

LEGAL EDUCATION AS A PREREQUISITE FOR LEGAL ACTIVITY

Тітомир-Зотова О.С.,

здобувач кафедри теорії держави і права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті охарактеризовано роль правового виховання як передумови формування правової активності учасників суспільних відносин. Правова активність у свою чергу сприяє реалізації основних вимог концепції партиципаторної демократії. Розкривається роль правового виховання в реалізації цінностей громадянського суспільства й виробленні шляхів їх впливу на розвиток держави.

Ключові слова: правове виховання, правова активність, громадянське суспільство, демократія.

В статті охарактеризована роль правового виховання як передумови формування правової активності учасників суспільних відносин. Правовая активність в свою чергу способує реалізації основних вимог концепції партиципаторної демократії. Розкривається роль правового виховання в реалізації цінностей громадянського суспільства й виробленні шляхів їх впливу на розвиток держави.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая активность, гражданское общество, демократия.

The article described the role of legal education as a prerequisite for the formation of the legal activity of the participants of public relations. Legal activity contributes to the essential requirements of the concept of participatory democracy. The author reveals the role of legal education in the implementation of the values of civil society and develop ways of their influence on the development of the state.

Key words: legal education, legal activity, civil society, democracy.

Постановка проблеми. Ідея правового виховання не є новою. Про значення формування в суспільстві правосвідомості, правової культури, поважного ставлення до права було написано численні праці в різних сферах знань. Заклики знати, поважати, дотримуватися й використовувати правові приписи здобувають особливого значення в так званій перехідний період.

Великою мірою це зумовлено необхідністю активної правової поведінки учасників суспільних відносин. Саме в активній правовій поведінці найбільш яскраво відображається права культура особистості, де «значимим елементом суб'єктивної сторони виступає мотив такої поведінки, від якого залежить стійкість останньої. Зрозуміло, що більш стійкою є свідомо правомірна поведінка, а менш – під страхом покарання. Домінування того чи іншого типу мотивації багато в чому визначається правовою культурою макросередовища (суспільства, спільноти) і мікросередовища, їх правосвідомістю. Чим вища їх правова культура, тим більше вона впливає на свідомий вибір правомірної поведінки» [1, с. 233–234]. Процес свідомого вибору людиною тих чи інших дій і вчинків демонструє всю гаму якостей особистості й рівень засвоєння нею системи цінностей, що визначають певний спосіб поведінки [2, с. 241–242], ціннісні орієнтації особистості, переконання, цілі, мотиви [3, с. 53–54]. Формування названих якостей особисті стає результатом правового виховання.

Саме тому **метою статті** є виявлення ролі правового виховання у формуванні правової активності учасників суспільних відносин, установлення взаємозв'язку між рівнем правової культури суспільства й станом правової активності в ньому, а також такою його характеристикою, як демократична організація публічної влади в ньому.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, правове виховання покликано насамперед забезпечити свідоме підґрунтя правової активності й соціально-ціннісної правової поведінки громадян. Це передусім спирається на досягнення високого рівня правової свідомості в суспільстві, оскільки саме правосвідомість визначає поведінку людей, висуваючи певні вимоги до цієї поведінки.

Набуття навичок правомірної поведінки й насамперед правової активності як ініціативної, добровільної правомірної поведінки, що має на меті досягнення певного правомірного інтересу, який може набувати суспільного значення, відрізняється спрямованістю на позитивні зміни в суспільстві, удосконалення способів прийняття пу-

блічно-владних рішень, підвищення якості законодавства тощо [4, с. 16], здійснюється як шляхом безпосереднього накопичення власного досвіду в процесі життєдіяльності, так і шляхом засвоєння правових знань.

У зв'язку із цим правове виховання не може ставити перед собою мету забезпечити виключно засвоєння норм права як правил зовнішньої поведінки. Розуміння засад правового регулювання формується раніше, до знайомства із власне правовим матеріалом, нормативно-правовими приписами, юридичною практикою. Таке розуміння має здійснюватися на рівні життєвих правил поведінки, установок, що визначають вибір варіанта дій у тій або іншій ситуації. Тому передумовою будь-якого правового виховання є виховання моральне. Лише з позицій таких життєвих орієнтацій принципи правопорядку можуть сприйматися як очевидні та прийнятні для суб'єкта, отримувати духовні передумови для свого буття. Водночас не будь-яке моральне виховання створює умови для засвоєння правових смислів. Це мають бути такі моральні вимоги, які, використовуючи ментальні установки, формують суб'єкта правосвідомості [5, с. 46].

Правове виховання, як і виховний процес загалом, складається з таких ланок:

- а) правова освіта (просвіта) [6];
 - б) формування правового мислення, систематизації правових знань і перетворення їх на внутрішні переконання особистості, навички належної, правомірної поведінки, потреби і здатності до постійної правової самоосвіти й самовиховання;
 - в) вироблення непримиримого ставлення до аморальності, злочинної поведінки;
 - г) виховання готовності й уміння протистояти злу.
- У системі виховних заходів і засобів особливе місце посідають сила позитивного прикладу правомірної поведінки різних суб'єктів, особливо керівників, посадових осіб, державних службовців, працівників правоохоронних органів тощо [1, с. 233].

Загальноцивілізаційні критерії у визначенні рівня правової культури надають можливість виділити основні напрями підвищення правової культури:

- формування відчуття права й законності;
- засвоєння досягнень логіко-правового мислення;
- удосконалення законодавства;
- підвищення рівня законопроектних робіт;
- збільшення обсягу та кількісне вдосконалення правомірної поведінки;

- удосконалення правозастосовної діяльності;
- розмежування повноважень законодавчих, виконавчих і судових органів;
- вивчення пам'яток права та правозастосовної практики як основи юридичної освіти.

Українська правова система передусім повинна втілювати вітчизняні культурні цінності [7, с. 26]. Правові уявлення, ціннісні орієнтації, установки й аттитюди, що формуються в процесі дії механізму правового регулювання, легко приймаються громадянами, якщо усвідомлюються членами соціальної спільності, відповідають корінним інтересам соціальних груп, тому правові регулятори в умовах реформ ефективні в тих випадках, коли діють із орієнтацією на менталітет суспільства.

Знання права, звичайно, не гарантує правомірної поведінки з боку кожного члена суспільства. Однак воно сприяє свідомому виконанню прав і обов'язків, допомагає активно формувати громадянське суспільство, що передбачає визнання людини вищою соціальною цінністю й виходить із пріоритету цієї цінності відносно держави [8, с. 9]. Правова культура, адекватна громадянському суспільству, орієнтована на особистість, її вільне й добровільне підпорядкування закону, свідому правомірну поведінку, а не силове підтримання правопорядку.

Однією з умов формування високого рівня правової культури суспільства є правове виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість і культуру поведінки членів суспільства, здійснюваний з метою вироблення в них почуття поваги до права та звички дотримання права на основі особистого переконання.

Виділяють такі форми правового виховання: самовиховання й самоосвіта (ознайомлення з юридичною літературою, з текстами нормативно-правових актів тощо); формування правосвідомості й правової культури в сім'ї; поширення правових знань через засоби масової інформації, публікації науково-популярних, наукових, нормативних матеріалів, транслявання радіо й телепередач на правову тематику; викладання юридичних дисциплін у середніх загальноосвітніх установах; професійна юридична підготовка в середніх спеціальних (коледжі, ліцеї, гімназії тощо) і вищих навчальних закладах; популяризація правових знань ученими-юристами (проведення публічних лекцій, видання книг і брошур); система юридичної освіти (курси підвищення кваліфікації, підготовки й перепідготовки кадрів) посадових осіб державної влади й управління.

Не менш важливим для правового виховання є також юридична практика. Якщо життєвий досвід людини не збігається із правовою реальністю, пріоритет буде надано життєвому досвіду. Правова вихованість суспільства великою мірою залежить від якості законодавства, практики й форм правозастосування, стану судового захисту прав і свобод людини, рівня розкриття злочинності, загалом від загальної упорядкованості правової сфери.

Важливість поведінкового типу виявляється також у тому, що право, в силу «психологізму його мови, має особливість розкриватися через так звані «зворотні зв'язки», на який, власне, і розраховано право». Тут маємо на увазі надію на відповідну реакцію правового суб'єкта, виявлену в правовій поведінці. Мова права орієнтована на те, щоб під його впливом соціальний суб'єкт «формував власну складну морально-правову систему, відчував потребу духовної праці, інтелектуальну необхідність самооцінювання власної правової поведінки, здійснював її кореляцію щодо інших людей, виробляв своєрідний морально-правовий і життєвий релятивізм, коригував свою поведінку й життєдіяльність» [9, с. 39]. Іншими словами, від типу правової поведінки певною мірою залежить й те розуміння (сприйняття, інтерпретація) права, вимоги якого формалізуються в офіційному тексті нормативно-правових актів та інших джерел права.

У структурі соціальної активності виділяють такі основні елементи:

1. Інтереси, потреби й цінності, на які спрямована активність. Цей критерій дає змогу виявити широту цінностей особистості, рівень її інтересів.

2. Рівень, на якому особистість сприймає інтереси, цінності та потреби. Це сприйняття відбувається на трьох рівнях: емоційному, на рівні знань і рівні вольових спрямувань.

На емоційному рівні цінності засвоюються поверхово, часто без проникнення в їх сутність, але в яскравій, емоційній формі.

На рівні знань глибше й конкретніше засвоюються цінності та потреби; цей рівень передбачає розуміння особистістю самої сутності процесу чи знання його основних причин.

На рівні вольових спрямувань формуються певні соціальні настанови, готовність до дій. На цьому рівні від особистості, як правило, потрібні рішучість, уміння взяти на себе відповідальність і керування певними діями людей тощо.

Ефективність соціальної активності можлива лише за наявності єдності всіх трьох рівнів: поєднання знань, почуттів ті волі.

3. Характер реалізації цінностей, інтересів, потреб. Тут розкриваються особливості їх реалізації. Показниками рівня реалізації є характер, масштаби, результати й форми діяльності. Тут важливо, як реалізуються певні інтереси, потреби: формально чи творчо, якщо творчо, то який рівень цієї творчості, суперечливо чи логічно, послідовно, однопланово чи багатопланово тощо. Від виконання цих умов залежить результат певної діяльності, на який і спрямована соціальна активність особистості або їх груп.

Для успішної діяльності й досягнення бажаного результату потрібне узгоджене поєднання всіх трьох критеріїв активності. Якщо це правило не виконується, то активність стає неповною, неефективною, невірноваженою, що не тільки не поліпшує стану суспільства, а часто призводить до згубних наслідків. Там, де в соціальній активності переважають емоції, часто виникають конфліктні ситуації, які в такому випадку розв'язуються зовсім неналежним чином [10, с. 4–5].

Відповідно, якщо узагальнити, то можна виділити такі складові соціальної активності:

1. «Соціально-психологічна готовність особистості до діяльності». Виділення готовності особистості до виконання соціально значимої діяльності, безумовно, є важливою складовою соціальної активності. З такого погляду вона є апріорно заданою, об'єктивною реальністю, «енергією» діяльності соціальних суб'єктів. Водночас це невід'ємна й важлива складова соціальної активності, яка має дві стадії формування:

– латентна стадія, коли формуються і предметно позначаються переваги, установки, потреби, визначаються мотиви;

– перехідна стадія, коли розвивається й визначається ставлення до навколишньої ситуації. На цій стадії мотиви «породжують» цілі та формуються засоби зміни ситуації.

2. «Відповідні акти поведінки, цілеспрямована творча соціальна діяльність». Це стадія реалізації (здійснення) цілеспрямованої діяльності, що виявляється в різних видах. І тоді соціальна активність є як «форма» діяльності соціальних суб'єктів. При цьому відбувається вплив на навколишнє середовище, можлива зміна наявної ситуації. Якщо звернутися до спеціальних досліджень, предметом яких є соціальна активність, то слід відзначити, що однією з найважливіших характеристик соціальної активності визнається її спрямованість, тобто вектор розвитку системи потреб, інтересів, поглядів, ідеалів, що як мотиви й цінності індивідуальної поведінки визначають специфічне ставлення особистості до динаміки суспільного процесу.

Правове виховання, будучи передумовою формування правової активності громадян, стає важливою гарантією втілення основних цінностей концепції партиципаторної демократії (англ. *participate* – брати участь), розробленої сучасними політологами Керолом Пейтманом (автором терміна «демократія участі» й книги «Участь і демократична теорія», 1970 р.), Кроффордом Макферсоном, Джозефом Циммерманом, Норберто Боббіо, Пітером Бахрахом, Бенджаміном Барбером і деякими іншими. Сутність цієї теорії передбачає активну участь громадян в обговоренні й прийнятті рішень щодо головних питань суспільного життя. Свобода, рівне право на саморозвиток можуть бути досягнутими тільки в партиципаторному суспільстві, яке вдосконалює почуття політичної ефективності і сприяє вияву турботи про колективні вимоги. У такому суспільстві громадяни добре інформовані, зацікавлені у своїй високій активності в суспільному житті. «Пряма демократія вимагає не просто участі, а громадянської підготовки і громадянських чеснот для ефектвної участі в обговоренні й прийнятті рішень. Демократія участі, отже, розуміється як пряме правління освічених громадян. Громадяни – це не просто приватні індивіди, які діють у приватній сфері, а добре інформовані громадські особи, котрі віддалилися від своїх суто приватних інтересів настільки, наскільки суспільна сфера віддалена від приватної» [11, р. 923].

Необхідність активності в публічній сфері більшості громадян в партиципаторній моделі пояснюється тим, що зниження рівня їх участі ув підсумку призведе до «тиранії меншості» (еліти). Протистояти авторитарному тиску зверху здатна лише сильна влада знизу. У цьому випадку благо народу може бути досягнуто тільки в разі забезпечення загальної рівності, яка полягає в тому, що всі громадяни обов'язково щоденно займаються прийняттям рішень, а не тільки мають рівні можливості участі. У партиципаторній моделі політична участь розглядається не як засіб для досягнення певної мети. Вона сама є цілепокладанням, тобто містить мету в собі, оскільки тільки така участь сприяє інтелектуальному й емоційному розвитку громадян. Активна залученість громадян до демократичного процесу є водночас і умовою, і вираженням свободи.

Отже, участь виконує дві функції: по-перше, захищає громадян від рішень, що нав'язуються публічною владою; по-друге, є механізмом самовдосконалення людини. Заради максимально можливого результату демократія має поширюватися й на інші сфери, щоб сприяти еволюції необхідних для сучасності психологічних якостей і партиципаторної політичної культури, яка може сформуватися тільки за принципом К. Пейтмана: «навчайся брати участь, беручи участь». Ідеальне партиципаторне суспільство характеризується прямим залученням громадян до

управління без посередників, підпорядкованістю лідерів рядовим членам і вищим ступенем демократичної легітимності.

Близькою до наведеної є модель «рефлексуючої» демократії. Визнання того факту, що до політичного життя залучаються широкі верстви населення, підштовхнуло низку вчених значно посилити в межах процедурного підходу роль пересічних громадян. Так, А. Етцион запропонував концепцію «сприйнятливої» суспільної системи, за якої влада чуйно реагує на імпульси й табу, що надходять із надр суспільства. Сама така сприйнятливість, готовність до діалогу з громадянами й відповідає, на його думку, демократичному устрою. Такі ідеї, що дають високу оцінку ролі громадськості, відображено в концепції рефлексуючої (розмірковуючої) демократії. Основний акцент у ній робиться на процедури, що забезпечують не виконання функцій владою, а залученість до політичного управління громадської думки й повну підзвітність їй владних структур. Включення дискусії, що відбувається в суспільстві (а участь у ній беруть громадяни за умови вияву ними активності), щодо устрою публічного й приватного життя, а отже, і роздумів, що при цьому виникають, неформальних рефлексій, оцінок, переконань, у яких риторика поєднується з розумом, до процесу прийняття рішень і формує ті механізми «народної автономії», які становлять зміст демократії в політичній сфері.

Таке розуміння ролі громадян у публічному житті суспільства перегукується із запропонованим у вітчизняній юридичній науці поняттям «правова особистість». Ідеться про «активну, автономну особистість як таку, яка зі всією відповідальністю ставить до своїх природних прав, не допускає та не прощає будь-яких порушень цих прав з боку будь-кого, має чітку настанову на захист, відстоювання своїх прав, свобод і законних інтересів та сприймає таке відстоювання як безумовне моральне правило своєї поведінки, свого природного обов'язку» [12, с. 75].

Висновки. За рівнем правової активності громадян можна судити про «якість» самого суспільства. Що більше громадян виявляють позитивну правову активність, спрямовану насамперед на задоволення суспільних інтересів, то вищим вимогам життя відповідає громадянське суспільство, здатне тим самим надалі забезпечити необхідні умови для стабільного й безпечного життя людини, вияву активності особистості в усіх її вимірах. Правове виховання, у свою чергу, є складним процесом вивчення та засвоєння суб'єктами права теоретичних основ права, формування правових уявлень і понять, розвиток на цій основі правосвідомості та правової вихованості, мотивів діяльності й культури правового мислення, організації досвіду правомірної поведінки й діяльності, що становить правову культуру особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лозовой В.О. Північноєвропейський досвід формування правової культури населення / В.О. Лозовой // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – Вип. 103. – С. 233–237.
2. Герасіна Л.М. Соціальні та правовиховні чинники запобігання девіаціям / Л.М. Герасіна // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – Вип. 103. – С. 241–246.
3. Морозевич В.С. Воздействие правосознания на правовое поведение личности / В.С. Морозевич // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2008. – № 1. – С. 52–55.
4. Башук С.Г. Правова активність: поняття, структура та види : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.Г. Башук. – Харків, 2014. – 204 с.
5. Павловська-Кравчук В.А. Правовий менталітет: поняття, особливості та вплив на правотворчі процеси : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.А. Павловська-Кравчук. – Харків, 2012. – 216 с.
6. Кравченко А.П. Антропологічний принцип у філософії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / А.П. Кравченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.
7. Харитонов Є.О. Вступ до цивільного права України : [навчальний посібник] / Є.О. Харитонов. – К. : Істина, 2006. – 288 с.
8. Цимбалюк М.М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / М.М. Цимбалюк ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 15 с.
9. Федик О. Язык как духовный адекват мира (действительности) / О. Федик. – Львов : Світ, 2002. – 192 с.
10. Мануйлов Є.М. Соціальна активність молоді: до проблеми розуміння сутності / Є.М. Мануйлов // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2010. – № 3. – С. 3–12.
11. Barber V. Participatory Democracy / V. Barber. – Encyclopedia of Democracy. – 1995. – Vol. 3. – P. 920–958.
12. Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Д.А. Гудима // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія І «Дослідження та реферати» / редкол.: П.М. Рабінювич (голов. ред.) та ін. – Вип. 20. – Львів : Край, 2009. – 292 с.